

Inhoudsopgave

Inleiding	2
<i>Kritiekpunten i & ii: vage definiëring van een nutteloos begrip?</i>	6
<i>Kritiekpunten iii-vi: de gevaren van generalisering</i>	9
<i>Kritiekpunten vii-ix: de publieksvraag en de revolutie</i>	14
I. Wie wollt ihr den totalen Krieg?	18
<i>Interbellum en Tweede Wereldoorlog</i>	20
<i>De Amerikaanse Burgeroorlog</i>	23
<i>Totale oorlog in theorie</i>	29
II. De veredelde opstand	34
<i>Aspect i: oorzaken, radicale doelen en een onderhandelde vrede</i>	37
<i>Aspect ii: de burger ten strijde & 'genocide'</i>	43
<i>Aspecten iii & iv: retoriek of tactiek?</i>	45
III. Bell tegen de Terreur	50
<i>Marxistisch monopolie</i>	51
<i>Furet voorbij</i>	55
Conclusie & Slotbeschouwing	59
Bibliografie	62

Inleiding

'...[W]arfare before 1789 was not some kind of great international joke.'¹ Deze woorden van John Shy tonen aan dat de discussie die David Bell losmaakte, soms fel kan zijn. In 2007 kwam het boek *The First Total War* uit van deze cultuurhistoricus, toentertijd decaan aan de John Hopkins-universiteit. Hierin stelt hij dat de periode van de revolutie-oorlogen en de Napoleontische oorlogen (1792-1815) gezien moet worden als een tijdperk, dat in zijn geheel het predicaat 'totale oorlog' verdient. Een uiteenzetting van wat het effect van deze claim is op het beeld van de controversiële Franse Revolutie, zal het uiteindelijke doel van deze scriptie zijn. Immers doet Bell zelf geen moeite zich te positioneren in dat debat.² Vanwege de ruimte die hier

---

¹ John Shy, 'Review of David A. Bell, *The first total war: Napoleon's Europe and the birth of modern warfare as we know it*', *Michigan war studies review* <<http://www.miwsr.com/2007/20070702.asp>> en <<http://www.miwsr.com/2007/downloads/20070702.pdf>> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016], (printvriendelijke versie) 1-3, alhier 2. Notitie bij de annotatie: in principe is de Radboudstijl toegepast. Sommige artikelen die op het internet zijn gepubliceerd, zijn echter op 'printvriendelijke' wijze beschikbaar, wat wil zeggen dat er paginanummers vermeld worden. Als dat zo is, heeft ondergetekende die toegevoegd aan de noot. Verkorte verwijzingen naar deze artikelen zijn verkort volgens de verkortingsregels van een normaal artikel.

² Jean-Clément Martin, 'David Bell, *The first total war, Napoleon's Europe and the birth of modern warfare (2007)*', *Annales historiques de la Révolution française* 350 (2007), 212-214, alhier 213; Bart Verheijen, *Geschiedenis onder de guillotine: twee eeuwen geschiedschrijving van de Franse Revolutie* (Nijmegen, 2013), 116.

beschikbaar is, zal dat gebeuren aan de hand van de burgeroorlog in de Vendée (1793). Dit conflict speelt zich namelijk af tijdens de veel bediscussieerde Terreur. De hoofdkwestie die hier centraal staat, is dus als volgt: waarom zou Bells ‘totale oorlog-these’ van waarde zijn voor de geschiedschrijving omtrent de Terreur van met name de afgelopen halve eeuw, als zijn behandeling van de oorlog in *la Vendée Militaire*, die tijdens de Terreur plaatsvindt, als uitgangspunt genomen wordt?³

De nieuwe verklaring die Bell aandraagt voor de ontwikkeling naar totale oorlog, is tweeledig.⁴ In de eerste plaats was reeds voor de Franse Revolutie de hoop op eeuwigdurende vrede ontstaan, door de vooruitgangsgezinde cultuur van de Verlichting. Daarnaast zou de radicale, politieke omwenteling van 1789 op den duur, in 1792, een

---

³ Een brede datering van de Terreur wordt aangereikt door Jack Censer: 10 augustus 1792 – 27 juli 1794, nl. de respectievelijke eindes van de (constitutionele) monarchie en Robespierre. Deze wordt in dit geval gehanteerd; Jack R. Censer, ‘Historians revisit the Terror – again’, *Oxford Journal, Journals for Social History* <<http://jsh.oxfordjournals.org/content/early/2014/12/01/jsh.shu077>> [Geraadpleegd op 14 augustus 2016], (printvriendelijke versie) 1-21, alhier 1.

⁴ Charles S. Maier, ‘Review by Charles S. Maier, Harvard University’, *H-Diplo dual forum David A. Bell. The first total war: Napoleon’s Europe and the birth of modern warfare as we know it* <<http://h-diplo.org/essays/PDF/BellForum.pdf>> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016], (printvriendelijke versie) 5-9, alhier 7; Shy, ‘Review of David A. Bell’, 1.

evenzo radicale retoriek en sfeer mogelijk maken op het gebied van oorlog en geweld. In die retoriek werd de wereld dual voorgegesteld: de kwaadaardige, aristocratische en religieuze orde stond lijnrecht tegenover de nieuwe, verlichte en rationele stroming. De één kon bovendien alleen overleven, wanneer de ander ten onder zou gaan. Door dit apocalyptische wereldbeeld zou oorlog intrinsiek aan het Franse, revolutionaire gedachtegoed geworden zijn. Europa zou om deze reden een aaneenschakeling van bijna onafgebroken conflicten hebben moeten ondergaan, met eeuwige vrede als ironisch einddoel. Revolutionair geweld werd door de kwaadaardige, Foucaultiaanse afbeelding van de vijand gelegitimeerd en verheerlijkt. De '(volks)opstanden' in de Vendée, Calabrië, Tyrol, Iberië en Pruisen zijn Bells duidelijkste bewijzen hiervoor.⁵

Om deze these en bijkomende problemen te begrijpen, volgt in deze inleiding eerst een overzicht van de discussie die Bell direct in gang zette. In het hieropvolgende hoofdstuk I zal worden gezocht naar wat een totale oorlog was, voordat Bell het opnieuw op de historiografie losliet. Welke conflicten worden totale oorlogen genoemd en welke militaire, sociale, economische en culturele aspecten relateert men zodoende aan dit fenomeen? Als we daarna,

---

⁵ David A. Bell, *The first total war: Napoleon's Europe and the birth of modern warfare* (Londen, 2007; herd. 2008) 8-9.

in hoofdstuk II, de dodelijke doch idyllische *bocage* van de Vendée anno 1793 induiken, welke ‘totale’ eigenschappen blijken dan van toepassing te zijn op dit conflict? Het begrip van deze ‘nieuwe’ Vendée, als totale oorlog, zou de Terreur, als onderdeel van de Franse Revolutie, een ander gezicht kunnen geven. Hoe verhoudt dat begrip van de Vendée zich met die discussie? Dat is de vraag die tot slot in hoofdstuk III centraal zal staan.

Samengevat is de kritiek die in deze inleiding besproken zal worden als volgt: i) Bells definitie van een totale oorlog blijft vaag (Maier); ii) ‘Totale oorlog’ is sowieso een begrip dat weinig analytische waarde kan hebben (Moran); iii) Bells these hangt aan elkaar met grote generalisaties omtrent zowel de strijdende partijen, als oorlogvoering in de periodes voor en na 1789 (Esdaile, Moran, Shy, Paret); iv) Generalisaties maken ons blind voor het unieke van een bepaalde oorlog (Paret); v) De Vendée, Iberië en Pruisen waren van dat soort unieke gevallen (Esdaile, Maier, Moran, Paret); vi) De guerrilla-oorlogen op ‘laag niveau’ kunnen moeilijk gezien worden als toonaangevend voor de periode 1789-1815 (Esdaile, Moran, Shy, Paret); vii) Bell misbruikt de geschiedenis van revolutionair en Napoleontisch Frankrijk om zijn zorgen te uiten over contemporain, Amerikaans, militair optreden (Shy); viii) Bell doet geen moeite om actief te reageren op stemmen in het debat omtrent de Franse

Revolutie (Martin); ix) De Noord- en Oost-Europese oorlogen van 1787 waren niet 'totaal' (Esdaile).⁶ Kritiekpunten die veel met elkaar te maken hebben, zijn gegroepeerd in de drie volgende secties.

Kritiekpunten i & ii: vage definiëring van een nutteloos begrip?

Het punt om deze toetsing van Bells stelling en de discussie daaromtrent te beginnen, is ons afvragen wat totale oorlog voor hem nu eigenlijk behelst. Dit is precies een punt waar Bell tekortschiet volgens Charles Maier, hoogleraar geschiedenis aan Harvard University.⁷ In reactie op Maier schrijft Bell dat zijn lezers voor zichzelf mogen uitmaken of zijn definiëringwerk bestempeld moet worden als vaag en daarmee afwezig, of als complex. Hij gaat daarna direct over op zich verdedigen tegen andere kritiek van Maier, zonder daar zelf

---

⁶ Maier, 'Review by Charles S. Maier', 5-9; Daniel Moran, 'Book review. David Bell's *The first total war*', *The NPS institutional archive* <http://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/25384/Book_Review_David_Bells_The_First_Total_War.pdf?sequence=1> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016]; Charles J. Esdaile, 'Review by Charles S. Esdaile, University of Liverpool', *H-Diplo dual forum David A. Bell. The first total war: Napoleon's Europe and the birth of modern warfare as we know it* <<http://h-diplo.org/essays/PDF/BellForum.pdf>> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016], (printvriendelijke versie) 1-5; Shy, 'Review of David A. Bell, *The first total war*', 1-3; Peter Paret, 'David A. Bell. *The first total war and the birth of modern warfare as we know it*', *American historical review* 112:5 (2007), 1489-1491; Martin, 'David Bell, *The First Total War*', 212-214.

⁷ Maier, 'Review by Charles S. Maier', 5-9.

een poging te doen tot definiëren.⁸ Maiers kritiek blijft daarom staan, juist omdat er veel parameters en dus definities voor een totale oorlog zijn. Om die reden moeten we hier zelf proberen een beschrijving te geven van wat Bell als een totale oorlog ziet. Aanwijzingen daarvoor vinden we met name in zijn hoofdstuk over de interne strijd in de Vendée, die begon in maart 1793.

De Eerste Coalitieoorlog was al sinds april 1792 aan de gang. Daarin bleef militaire totaliteit vooral beperkt tot retoriek – al ziet Bell dit dus wel als oorzaak voor het gebrek aan militaire ethiek in andere conflicten. De conventionele vijanden Pruisen, Oostenrijk en Groot-Brittannië werden slechts *afgeschilderd* als kwaadaardig en gezien als levensbedreigend voor de Franse Revolutie. De antirevolutionaire rebellen in de Vendée werden ook daadwerkelijk behandeld als kwaadaardig helgebroed. De directe reden dat grootschalige, republikeinse gruwelijkheden überhaupt konden plaatsvinden, was het gegeven dat de rebellen vanaf eind 1793 geen serieus verzet meer konden plegen. Zodoende werden de koningsgezinden gedwongen tot uitsluitend overval- en

---

⁸ David A. Bell, 'Author's response by David A. Bell, John Hopkins University', *H-Diplo dual forum David A. Bell. The first total war: Napoleon's Europe and the birth of modern warfare as we know it* <<http://h-diplo.org/essays/PDF/BellForum.pdf>> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016], (printvriendelijke versie) 10-15, alhier 11.

hinderlaagtactieken. Dit zorgde voor constante angst onder de in blauw gekleedde, revolutionaire soldaten. Door hun militaire superioriteit konden de 'blauwen' hun angst, revolutionaire ideologie en totale oorlog afreageren op de 'witten'. Wit was de kleur van de monarchie, en dus van de royalistische rebellen, maar zoals het rebellen betaamd, was de burgerkleding die ze droegen zeer divers. De uniformiteit zat hem in een klein symbool, dat velen van hen opspelden: een rood hart met een kruisje erboven.⁹

Dat maakte het voor de blauwen (i) moeilijk onderscheid te maken tussen civiele en militaire doelen, maar dat was vanwege (ii) het apocalyptische, dualistische en demoniserende discours niet zo erg: alle mogelijke bedreigingen voor de revolutie moesten worden uitgeroeid. Dit gebeurde met (iii) vergaande mobilisatie van het volk en middelen, waarmee de revolutionairen (iv) de politieke en sociale structuur van de Vendée compleet wilden veranderen.¹⁰

Deze vier kenmerken laten oorzaken en gevolgen door elkaar lopen, en daarmee de complexiteit en vaagheid. Maiers eerstgenoemde kritiekpunt blijft zodoende enigszins overeind. Deze vaagheid is voor Daniel Moran genoeg om te twijfelen aan 'totale

---

⁹ Jacques L. Godechot, *The Counter-Revolution: doctrine and action, 1789-1804*, vert. Salvator Attanasio (Parijs, 1961; herdr. New York, 1971), 219.

¹⁰ Bell, *The first total war*, 153, 160-161.

oorlog' als analytisch begrip in zijn geheel. Het zegt volgens deze onderzoeker aan het *Strategic Studies Institute* meer iets over '... the *outlook* and actions of *individual* belligerents, some of whom *may* be fighting (or *seeking*) total war...' (nadruk toegevoegd), dan over de realiteit van een oorlog.¹¹ Het gebruik van 'totale oorlog' als historisch, analyserend begrip doet er wellicht wat minder toe, wanneer je vooral hedendaagse, militaire opleidingen verzorgt. In die hoedanigheid dient Moran immers de Amerikaanse strijdkrachten. Hoofdstuk I van deze scriptie is gewijd aan de definitie van 'totale oorlog'. Daarin zullen we dieper ingaan op de kenmerken van zo'n strijd.

Kritiekpunten iii-vi: de gevaren van generalisering

De breedstgedragen aanval op Bells werk is dat zijn these alleen werkt, als men zou geloven in allesoverstijgende algemeenheden. De bovenstaande quote van Shy refereert naar de manier waarop Bell omgaat met oorlog in de achttiende eeuw. De gepikeerde toon daarvan is te verklaren vanuit Shys eigen repertoire. Hij voerde de generatie aan, die militaire geschiedenis een wezenlijk onderdeel

---

¹¹ Daniel Moran, 'Book review. David Bell's *The first total war*', *The NPS institutional archive*
<http://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/25384/Book_Review_David_Bells_The_First_Total_War.pdf?sequence=1> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016].

maakte van de historiografie van de Amerikaanse Revolutie. In de jaren zeventig en tachtig werd dat onderwerp gedomineerd door 'sociale' geschiedenis. Aan ondermeer Princeton verdedigde de toenmalige hoogleraar dat oorlogsgeweld een intrinsiek, bijna 'alledaags' en bloedig aspect van achttiende-eeuwse, Amerikaanse samenlevingen kon zijn.¹² Bell beweert daarentegen dat vanaf de Vrede van Westfalen tot de Franse Revolutie geweld steeds meer binnen de perken werd gehouden door de aristocratische cultuur. Aristocraten bedreven politiek en oorlog met hun adellijke ethos van ingetogenheid en eer hoog in het vaandel. Daardoor zou oorlog relatief gelimiteerd en beschaafd gebleven zijn.¹³ Het geografisch verschil in onderzoek verklaart wellicht de kloof tussen de heren: edellieden en hun 'cultuur' waren minder prominent aanwezig in de Nieuwe Wereld in de eerste plaats, ten tweede was men in aanraking gekomen met Indiaanse manieren van oorlogvoeren en wrede, racistische represailles over en weer.¹⁴

---

¹² E. Wayne Carp, 'Early American military history: a review of recent work', *The Virginia magazine of history and biography* 94:3 (1986), 259-284, alhier 261-262.

¹³ Bell, *The first total war*, 31-37, 44.

¹⁴ Timothy J. Shannon, 'The Native American way of war in the age of revolutions, 1754-1814', in: Roger Chickering & Stig Förster (red.), *War in an Age of Revolution, 1775-1815* (New York, 2010; herdr. 2013), 137-157, alhier 146-149; Matthew C. Ward, 'The American militias: "the garnish of a table"?', in: Roger Chickering & Stig Förster (red.), *War in an Age of*

Militair historicus Peter Paret wijst er bovendien op dat er meer ideaaltypes voor oorlog zijn dan de twee die Bell onderscheid. Dat allesoverstijgende ‘cultuur’ zo’n enorme invloed heeft op de geschiedenis wordt met dit begrijpelijke argument afgekeurd door Paret, momenteel verbonden aan het *Institute for Advanced Studies* in Princeton. Veralgemeinering zou ons volgens deze emeritus hoogleraar blind maken voor het unieke van een conflict, ‘...[when] pushed to extremes’.¹⁵ De soorten combatanten en oorlogen die bijvoorbeeld alleen al door Pruisen tegen Napoleon werden gebruikt, liepen uiteen. De Vierde Coalitieoorlog (1806-1807) voerden ze betwistbaar ‘aristocratisch’, de Bevrijdingsoorlogen (1813) in toenemende mate ‘nationaal’.¹⁶ Minstens net zo goed als de culturen van de Verlichting en Romantiek, dicteerde de militaire realiteit de Pruisische krijgshervormingen. Het verlichte idee van een geromantiseerde natie onder de wapenen was bovendien zeer onpopulair bij de gevestigde orde.¹⁷ Toch week de politieke elite, in

---

Revolution, 1775-1815 (New York, 2010; herdr. 2013), 159-175, alhier 166-167.

¹⁵ Paret, ‘David A. Bell. The first total war’, 1491.

¹⁶ Frederic N. Maude, *The Jena campaign: 1806: the twin battles of Jena & Auerstadt between Napoleon’s French and the Prussian Army* (z.p., 1909; herdr. 2007), 146-147.

¹⁷ Dierk Walter, ‘Reluctant reformers, observant disciples: the Prussian military reforms, 1807-1814, in: Roger Chickering & Stig Förster (red.), *War*

naam van de koning, uit naar een eigen *levée en masse*: met de tekst *An mein Volk* wordt het Pruisische volk opgeroepen in opstand te komen tegen de Franse bezetter. Dit idee van 'opstand' betekende vooral dat er natiebrede milities kwamen, de *Landwehr* en de *Landsturm*.¹⁸

Alleen op een zeer gekunstelde manier lijkt dit op de situaties in de Vendée, de opstand in Calabrië en de oorlog op het Iberisch schiereiland.¹⁹ Hevige kritiek kwam daarom ook van Charles Esdaile, een grote Britse, militair-historische autoriteit op het gebied van de *Peninsular War* (1808-1814). Zijn onderzoek wees uit dat het beeld van de Spaanse guerrillastrijders sterk geromantiseerd is: het Spaanse volk nam met name de rol van bange, passieve en neutrale omstander aan.²⁰

---

in an Age of Revolution, 1775-1815 (New York, 2010; herdr. 2013), 85-99, alhier 88; Maier, 'Review by Charles S. Maier', 8-9.

¹⁸ Friedrich Wilhelm III van Pruisen van het huis Hohenzollern, *An mein Volk, German history in documents and images* (red.) <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3556> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016].

¹⁹ Walter, 'Reluctant reformers, observant disciples', 93.

²⁰ Esdaile, 'Review by Charles J. Esdaile', 4; Charles J. Esdaile, *Fighting Napoleon: guerrillas, bandits and adventurers in Spain 1808-1814* (New Haven, 2004), 38; David A. Bell, 'The culture of war in Europe, 1750-1815', *Proceedings of the British Academy* 184 (2013), 147-165, alhier 153;

Shy, Esdaile en Paret delen ook de volgende retorische vraag van Daniel Moran: '[s]hould [the Vendée, Iberia, and Italy] properly preside, like Stalingrad and Auschwitz, over our understanding of the times in which they occurred?'²¹ Shy kan zich daar inderdaad niet in vinden, stellende dat '... from a Napoleonic perspective these awful guerrilla wars were no more than a nuisance'.²² De Iberische Oorlog afdoen als een 'irritatie' gaat te ver, wanneer we ons bedenken dat er honderdduizenden Franse militairen naartoe werden gestuurd. Logischerwijs konden die dus niet meedoen aan andere operaties, zeker niet als ze daar omkwamen. Bovendien vond het Napoleon geen manier om te winnen, anders dan het hele land vol bouwen met fortificaties.²³ Het Iberisch strijdtoneel verschilde erg van andere fronten: de guerrilla-acties van allerlei omvang zijn duidelijk anders dan de conventionele veldtochten tegen Oostenrijk, Rusland en Pruisen. Ze zijn zo anders, dat we dus niet kunnen zeggen dat Iberië,

---

²¹ Daniel Moran, 'Book review. David Bell's *The first total war*', *The NPS institutional archive* <http://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/25384/Book_Review_David_Bells_The_First_Total_War.pdf?sequence=1> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016]; Shy, 'Review of David A. Bell, *The first total war*', 2-3; Esdaile, 'Review by Charles J. Esdaile', 3; Paret, 'David A. Bell. *The first total war*', 1490.

²² Shy, 'Review of David A. Bell, *The first total war*', 3.

²³ Esdaile, *Fighting Napoleon*, 43; John L. Tone, 'Partisan warfare in Spain and total war', in: Roger Chickering & Stig Förster (red.), *War in an Age of Revolution, 1775-1815* (New York, 2010; herdr. 2013), 243-259, alhier 243.

of natuurlijk de Vendée, hun representant kan zijn als we kijken vanuit een tactisch perspectief.

Kritiekpunten vii-ix: de publieksvraag en de revolutie

Bell wordt in het nauw gedreven via Duitsland en Spanje, net als Napoleon ooit: een discutabele vergelijking. De overeenkomsten tussen 1789-1815 en meer contemporaine conflicten ondergaan dezelfde veroordeling doordat ze Bells verhaal reduceren tot 'a mere polemic'. Volgens Shy misbruikt Bell de royalistische, Spaanse en Duitse 'opstanden' om zijn zorgen om hedendaagse conflicten te uiten. Shy keurt dit af als middel om bewustzijn te creëren van Amerikaans falen in Vietnam, Irak en Afghanistan. De Verenigde Staten zouden ook niet geloven in het door Bell geschetste totale oorlog-discours, of iets vergelijkbaars.²⁴ Daarentegen zou ook gesteld kunnen worden dat ze simpelweg hun militaire en politieke superioriteit overschatten. Bovendien ontbreekt het aan begrip voor de lokale situaties in bovengenoemde landen, hetgeen ze slechte strategische beslissingen doet maken en tot slot frustreert. Bells argument wordt zodoende ahistorisch beschouwd.

---

²⁴ Bell, *The first total war*, 272, 284; Shy, 'Review of David A. Bell, *The first total war*', 3.

Jean-Clément Martin bouwt voort op deze kritiek van Shy, maar vanuit een Frans perspectief: '[l]e récit est ample [et agréable], sans doute adapté à un public américain, mais éloigné des débats relatifs à la Révolution'.²⁵ Bell doet inderdaad nauwelijks moeite om zich actief te positioneren in het debat rondom de revolutie. Martin, als Panthéon-Sorbonne hoogleraar op dit onderwerp, stelde zichzelf daarin op vanuit een contrarevolutionair perspectief. Bells boek is vooral een analyserend narratief. Daar komt een heel eigen these uit, zonder dat hij zich expliciet afzet tegen sociaal-economische of politieke analyses van de revolutie en de terreur.²⁶ Martin vindt Bells beschrijving van achttiende-eeuwse cultuur op zich wel verrijkend, maar niet toereikend. Het gaat hem te ver al het revolutionair geweld enkel op te hangen aan een discours van een drang naar eeuwige vrede. Daarentegen waren er talloze drijfveren voor het plegen van excessief geweld, die per individu verschilden. Denk bijvoorbeeld aan nationalisme, of de zucht naar eer.²⁷

Bell geeft de 'revolutie' wel degelijk de schuld van het geweld, al blijft vaag wat hij precies verstaat onder de 'revolutie'. Georges

---

²⁵ Vertaling: 'het verhaal is breedvoerig en aangenaam [geschreven], ongetwijfeld aangepast aan een Amerikaans publiek, maar staat los van gerelateerde debatten omtrent de [Franse] Revolutie'; Martin, 'David Bell, The first total war', 213.

²⁶ Bell, *The first total war*, 11.

²⁷ Martin, 'David Bell, The first total war', 213-214.

Lefebvre bijvoorbeeld onderscheidde in de periode 1787-1799 vijf Franse revoluties. Bells gebruik is hierover echter zodanig onduidelijk, dat hij eerder doelt op een 'revolutionaire sfeer', waarin prompt ruimte zou ontstaan voor extremistische ideeën. In dat geval ligt het meest voor de hand dat hij met name doelt op Lefebvres 'volksrevolutie' van 1792, die de Terreur zou gaan worden.²⁸ Bell verwijst hier overigens naar terug om Esdailes slotoffensief te pareren. Esdaile vraagt zich namelijk af waarom de grote oorlog die in het noorden en oosten van Europa uitbrak in 1787, niet 'totaal' van aard was. Was niet hetzelfde, verlichte gedachtegoed in omloop? Bell: 'it would require a revolution'.²⁹

* * *

Bells antwoorden op kritiekpunten i en ix zijn reeds aan bod gekomen. Alle genoemde recensieschrijvers schrijven vanuit de politiek-historische en militair(-historisch)e, wetenschappelijke disciplines. Extreem gezegd zien zij de historische werkelijkheid in gebeurtenissen en acties, die nieuwe gebeurtenissen en acties teweeg brengen. Deze acties zijn, betwistbaar, zo 'rationeel' mogelijk en dienen ter

---

²⁸ Verheijen, *Geschiedenis onder de guillotine*, 73.

²⁹ Bell, 'Author's response', 13; Bell, *The first total war*, 82-83; Esdaile, 'Review by Charles J. Esdaile', 5.

vergroting van de macht van de actor. Dit zorgt ervoor dat ieder conflict andere tactische en politieke details kent. Bell focust zich echter op de achterliggende cultuur: de grenzen van de tradities, gebruiken, normen en Foucaultiaanse discoursen waarbinnen de acties, actoren en gebeurtenissen bestaan. In principe verklaart dit kritiekpunten iii en iv. In een recenter artikel schrijft Bell immers dat '[w]e need, in short, to move away from these explanatory factors. Not only do they echo rather too neatly the explanations of the actors themselves, they also reduce warfare itself to nothing more than an instrument of changing political goals'.³⁰ Kritiekpunt vii en Amerikaans buitenlandbeleid vallen buiten het blikveld van deze scriptie en zullen we daarom negeren. Kritiekpunten ii, v, vi en viii worden behandeld in de komende hoofdstukken. In hoofdstuk I komt aan bod welke historiografische plekken het begrip heeft.

---

³⁰ Bell, 'The culture of war in Europe, 1750-1815', 153-154.

I: *Wie wollt ihr den totalen Krieg?*

Sinds de vroegste optekening van de term, betwistbaar in 1921, was het begrip ‘totale oorlog’ al wijdverbreid.³¹ In dit hoofdstuk zullen we zien in wat voor contexten het wordt toegepast en welke kenmerken eraan worden toegeschreven. Tenminste twee keer is in Duitsland actief en expliciet totale oorlog als oplossing voor een militair probleem aangedragen: door Duitse, Eerste wereldoorloggeneraal Erich Ludendorff en naziminister Joseph Goebbels. De contexten waarin ze ‘totale oorlog’ toepasten waren respectievelijk van militair-praktische en retorisch-politieke aard, enigszins overlappend.³²

Na de Tweede Wereldoorlog werd totale oorlog een analytisch begrip dat de wetenschap dient: met terugwerkende kracht werd de Amerikaanse Burgeroorlog in 1948 een totale oorlog genoemd.³³ Dit roept de vraag op waar de trend begon en wat eventueel de vroegste precedent voor het fenomeen was. In dat historiografisch vaarwater kwam met Bell de Vendée terecht, terwijl

---

³¹ Mark E. Neely Jr., ‘Was the Civil War a total war?’, in: Stig Förster & Jörg Nagler (red.), *On the road to total war: the American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871* (New York, 1997), 29-51, alhier 34.

³² Erich F.W. von Ludendorff, *Der totale Krieg* (München, 1935; herdr. 1940), 88; P. Joseph Goebbels, *Nun, Volk, steh auf, und Sturm brich los!*, *Internet Archive* (red.) <<https://archive.org/details/WolltIhrDenTotalenKrieg>> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016].

³³ John B. Walters, ‘General William T. Sherman and total war’, *The journal of Southern history* 14:4 (1948), 447-480, alhier 447-448.

de huidige grootmachten steeds minder totale oorlogen voeren. De term is dus grotendeels verschoven van de publieke sfeer naar de academische sfeer. Het doeltreffendst werkt de term momenteel als marketing (lees: retorisch) middel, want zoals historicus Daniel Segesser zijn overzichtsartikel betreffende Wereldoorlog I begint: '[s]earching for "total war" in the wideness of today's internet will not at first yield academic definitions of the term, but will rather open up the world of computer strategy games'.³⁴

Samenvattend werden door de tijd de volgende aspecten toegeschreven aan totale oorlog: i) Strategische doelen hebben een radicale aard: ze beogen bijvoorbeeld exterminatie of onvoorwaardelijke overgave. De radicale aard maakt de doelen echter veelal vaag en abstract. Het achterliggende doel (of neveneffect – bij gebrek aan intentie) kan het creëren van een natie(gevoel) zijn, veelal uitgevoerd door een staat die sterker wil worden en waarin geloofd wordt dat men goed af is in een sterke natie. Die sterker wordende staat doet een beroep op alle nationale middelen (Degler, McPherson, Neely); ii) Het onderscheid tussen burgers en combatanten vervaagt:

---

³⁴ Daniel M. Segesser, 'Controversy: total war', *1914-1918-online. International encyclopedia of the First World War*
<http://encyclopedia.1914-1918-online.net/pdf/1914-1918-Online-controversy_total_war-2014-10-08.pdf> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016].

de burger wordt zowel actief betrokken, wanneer deze opgeroepen wordt tot strijden, als passief, wanneer deze tot slachtoffer wordt gebombardeerd. Men neemt er vaak genoegen mee dat het voldoende is wanneer alleen de slachtofferrol wordt vervuld. Anderzijds wordt dat criterium soms niet doorslaggevend geacht (Bell, Crum, Esdaile, Goebbels, Ludendorff, McPherson, Neely); iii) De vijand wordt in propaganda gedemoniseerd, waardoor excessief geweld wordt gelegitimeerd. Dit aspect iii, kan de oorzaak zijn van aspect ii. Dit causale verband kan echter net zo goed de andere kant op werken, als er überhaupt al sprake is van zo'n relatie (Bell, Esdaile, Goebbels); iv) Daadwerkelijke strijd wordt in toenemende mate een continue, fysiek zwaardere en mentaal slopendere ervaring. De vraag die dit aspect oproept, is in hoeverre het hoort bij ofwel totale oorlog ofwel moderne oorlog: twee types oorlog die door elkaar lopen (Bell, Hess).

Interbellum en Tweede Wereldoorlog

In 1935 publiceerde Ludendorff *Der totale Krieg*, een betoog waarin hij uiteenzet hoe Duitsland de strijdkrachten, de economie en het volk moet inzetten bij een volgende oorlog. Aan de Marne in de zomer van 1918 zag Ludendorff, als bevelhebber, het Duitse leger flinke klappen krijgen. De uiteindelijke overgave frustreerde hem nog meer, maar aan de strijdkrachten op zich had het volgens hem niet gelegen.

Ludendorff verspreidde mede de dolkstootlegende: het pacifistische thuisfront had de moed opgegeven en niet begrepen dat de oorlog ging over het behoud van de 'ziel van het volk'. In *Der totale Krieg* beschrijft hij hoe het moraal van het volk in het vervolg beter gecontroleerd en vervolgens in stand gehouden kan worden.³⁵ Hieruit kunnen we opmaken dat Ludendorffs begrip van totale oorlog met name een grote invloed van de natiestaat op het volk behelst. Dat volk wordt een actieve speler in de strijd.

'Kaiser' werd stapsgewijs vervangen door 'Führer' en de Marne werd verruild voor de Wolga: bij Stalingrad liep nogmaals een wereldoorlog vast. Na deze Duitse catastrofe riep minister van propaganda Goebbels in februari 1943 op tot totale oorlog: nog één keer kort, maar krachtig met het hele volk werken voor de *Endsieg*. De leus van de bijeenkomst waar Goebbels sprak, was dan ook 'TOTALER KRIEG – KÜRZESTER KRIEG'.³⁶ Omdat het de kortst durende manier zou zijn, werd extreem optreden gelegitimeerd. Hierbij moet de kanttekening geplaatst worden dat de nazis hun optreden jegens 'ongewensten' eindeloos legitimeerden. Daarnaast moest een excuus worden gezocht voor verloren veldslagen. Totale oorlog is voor

---

³⁵ Ludendorff, *Der totale Krieg*, 1, 88.

³⁶ P. Joseph Goebbels, *Nun, Volk, steh auf, und Sturm brich los!*, *Internet Archive* (red.) <<https://archive.org/details/WolltIhrDenTotalenKrieg>> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016].

Goebbels dus zowel intensieve, actieve als passieve burgerparticipatie.

Naast staten die in een situatie van politiek totalitarisme verkeerden, ontstonden ook in democratische contexten analyses die het land moesten voorbereiden op een totale oorlog. *Fiscal Planning for Total War* uit 1942 van de Amerikaanse econoom William Crum c.s. is hier een voorbeeld van. Het stelt een radicale en strakgeplande oorlogseconomie voor, onderbouwd met statistieken.³⁷ Het komt zodoende veel analytischer over dan Ludendorff, maar dient nog steeds ter voorbereiding op de militaire praktijk. Bovendien toont het aan dat democratische staten ook een totalitaire invloed op de eigen bevolking en grondstoffen.

Het is begrijpelijk dat men tot en met de jaren veertig in meerdere mate ging geloven in een idee van steeds destructievere conflicten. De Eerste Wereldoorlog zag immers een toegenomen inzet van niet alleen grotere aantallen manschappen, maar bijvoorbeeld ook steeds indrukwekkendere, zware artillerie. Het symbolisch epitoom hiervan waren de *Paris-Geschütze*: monsterlijk grote stukken geschut met een dracht van zo'n 120 kilometer. Hiermee beschoten

---

³⁷ William L. Crum, John F. Fennelly & Lawrence H. Seltzer, *Fiscal planning for total war* (z.p., 1942), 5-6.

de Duitsers Parijs en troffen zodoende voornamelijk burgers.³⁸ Dit bleek nog niks vergeleken met het nucleaire uiteinde van de Tweede Wereldoorlog, waarbij één uitgedeelde, klap gelijkstond aan de verwoesting van een hele stad. Een nucleaire oorlog is, discutabel, het meest totale conflict dat we ons momenteel kunnen voorstellen. Hordes dienstplichtigen en een hoge volksparticipatie zijn echter niet nodig voor zo'n oorlog. Een dergelijk wapen is daarnaast nauwelijks te gebruiken zonder civiele schade aan te richten. Het maakt in dat geval niet uit of burgers geüniformd betrokken zijn of niet.³⁹

De Amerikaanse Burgeroorlog

Ludendorff voerde ondermeer het bevel over bovengenoemde *Paris-Geschütze*, en voor Crum waren de atoombommen het nieuws van de dag: totale oorlog was hun tijdsgeest. Zoals zo vaak krijgen perspectieven op het heden en de toekomst echter ook hun weerklank op het verleden. In 1948 kwam een einde aan het uitsluitend contemporain schrijven over totale oorlog. John Walters schreef toen immers een artikel waarin hij de Amerikaanse Burgeroorlog retrospectief het predicaat 'totaal' gaf. Zijn redenen daarvoor haalt hij

---

³⁸ Micheal S. Neiberg, *The Second Battle of the Marne* (Bloomington, 2008), 142.

³⁹ Vgl. Jeremy Black, *The age of total war 1860-1945* (Plymouth, 2006; herdr. 2010), 160.

vooral uit generaal William T. Shermans *march to the sea*. Gedurende die veldtocht sloopten soldaten van de Unie zich een weg door Georgia. De betrokkenheid van burgers krijgt in dit geval vorm middels het vernietigen van civiele eigendommen. Sherman hoopte zo de zuidelijke volkswil te breken, en daarmee dat de Confederatie de handdoek in de ring zou gooien.⁴⁰ In Walters stuk wordt een negatieve klank aan totale oorlog gegeven. Ludendorff en Goebbels zagen het daarentegen vooral als oplossing, zij het dat die legitimatie vereiste. Daardoor kan Walters het gebruiken als aanvallend concept om de VS te bekritisieren.

Volgens historicus Mark Neely Jr. was de burgeroorlog uiteindelijk een gelimiteerd conflict, in de eerste plaats omdat de VS niet uit waren op een onvoorwaardelijke overgave. Samengevat betreft Neely het kenmerk van radicale doelen bij het debat. Over geweld jegens burgers zegt hij dat het te incidenteel was voor een totale oorlog. President Abraham Lincoln had twee eisen, namelijk dat

---

⁴⁰ John B. Walters, 'General William T. Sherman and total war', 447-448; In Walters' mening weerklinkt duidelijk iets van de geconfedereerde traditie van de 'Lost Cause': een beweging die de burgeroorlog ontdoet van racisme jegens slaven en de zuidelijke onafhankelijkheidsstrijd presenteert als heldhaftig, eervol en rechtvaardig. Automatisch worden de noordelijke, Verenigde Staten zodoende veroordeeld; Marshall D. Krolick, 'Merchant of terror: general Sherman and total war (review)', *Civil War History* 20:3 (1974), 265-266.

de afgescheiden staten zich weer zouden aansluiten bij de Unie. Hij voegde daar later aan toe dat slavernij zou moeten worden afgeschaft. Andere punten bleven altijd bespreekbaar. Neely spreekt daarom van een tekort aan radicaliteit voor wat betreft strategische doelen. Inderdaad wordt niet opgeroepen tot de extinctie van een heel volk, zoals de nazis dat in de praktijk brachten. Desalniettemin voelden veel zuidelijken zich bedreigd in hun manier van leven, hoe vaag de invulling van zuidelijk nationalisme ook mag zijn. Een groot deel was waarschijnlijk gebaseerd op de collectieve vijand en de uiteindelijke nederlaag.⁴¹

Het argument dat Neely daarnaast aandraagt is dat het vervagen van het verschil tussen militaire en civiele doelen met name voorkwam in de *retoriek* van Sherman. Als de burgeroorlog gezien wordt als totaal wordt meestal naar deze generaal gerefereerd. Sherman had er zelfs een eigen term voor, namelijk 'hard war'. In de woorden van Sherman zelf betekende dit dat 'we can make war so terrible [...and] make them so sick of war that generations would pass away before they would again appeal to it'.⁴² Neely toont echter aan dat Sherman net zo vaak sprak van gelimiteerd, 'Victoriaans'

---

⁴¹ Richard E. Beringer, 'Confederate identity and the will to fight', *On the road to total war: the American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871* (New York, 1997), 75-99, alhier 77-80.

⁴² McPherson, *Battle cry of freedom*, 809.

oorlogvoeren, zo niet vaker: '[w]ar at best is barbarism, but to involve all – children, women, old and helpless – is more than can be justified'. Dit verschil wordt door Neely toegeschreven aan Shermans gemoedstoestand tijdens oorlogssituaties, die inhield dat hij gespannen en wispelturig in de rondte kon schreeuwen: 'I would slay millions' was een andere uitspraak die hij deed. Sherman was zijn tijd voorbij, maar of dat was omdat hij sprak als een inaccurate mitrailleur, of omdat hij echt de Amerikaanse 'uitvinder' was van totale oorlog, blijft een vraag.⁴³

Historicus James McPherson, emeritus van Princeton en net als Neely beloond met een Pulitzerprijs voor zijn werk omtrent de burgeroorlog, beantwoordt dat vraagstuk positief. Hij geeft toe dat noordelijke troepen niet in de regel zuidelijke burgers doodden, maar wel degelijk civiele, materiële doelen vernietigden, om het moraal aan het thuisfront en bevoorrading aan de vijandelijke legers te ondermijnen. Om dit doel te behalen voerden voornamelijk cavalerie-eenheden vernietigingstochten uit achter de frontlinie. McPherson vergelijkt deze acties met strategische bombardementen tijdens Wereldoorlog II. In de staat Missouri ontstond bovendien een zeer vuile oorlog, omdat burgers daar wel degelijk structureel combatant en doelwit werden. Politiek geweld was daar al in de jaren voor de

---

⁴³ Neely, 'Was the Civil War a total war?', 38-39.

oorlog een probleem en werd daadwerkelijk een strijd tussen burgers en soldaten, die soms zelfs familie van elkaar waren. Sherman en Ulysses S. Grant hadden beide commandos gehad in Missouri, hetgeen McPherson ziet als basis voor hun latere optreden aan andere fronten.⁴⁴

David Bell stelt het gemiddelde aantal veldslagen, waaraan een individuele, *Ancien Régime*-soldaat in zijn hele leven deelnam, vast op drie à vier.⁴⁵ Daniel Moran onderschrijft het beeld van een Napoleontische veldslag als een 'discontinuuous, episodic experience', en zodoende als gelijkwaardig aan de voorgaande eeuw. Het daadwerkelijke, grootschalige wapengekletter was beperkt tot losse veldslagen.⁴⁶ Die konden echter al wel een veelvoud van dagen in beslag nemen. Bovendien nam het aantal veldslagen toe. De Amerikaanse Burgeroorlog kende veldslagen van enkele uren, van meerdere dagen, tot zelfs een week. Tijdens campagnes van het

---

⁴⁴ James M. McPherson, 'From limited war to total war in America', *On the road to total war: the American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871* (New York, 1997), 295-309, alhier 296, 309; James M. McPherson, *Battle cry of freedom: the American Civil War* (Verenigde Staten, 1988; herd. 1990), 333.

⁴⁵ Bell, 'The culture of war in Europe', 155.

⁴⁶ Daniel Moran, 'Book review. David Bell's The first total war', *The NPS institutional archive*
<http://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/25384/Book_Review_David_Bells_The_First_Total_War.pdf?sequence=1> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016].

laatste volle oorlogsjaar, 1864, kende men uiteindelijk continue strijd. De noordelijke bevelhebber en latere president van de VS, Grant, weigerde simpelweg zich terug te trekken. De voorgaande commandanten van *the Army of the Potomac* hadden dat wel altijd gedaan, hetgeen de rebellen altijd een kans had gegeven zich te herstellen van de strijd. President Abraham Lincoln vond Grant de juiste man voor de taak: 'I can't spare this man; he fights'.⁴⁷ Misschien was het de beste tactiek om de Confederatie te verslaan, maar het betekende voor de vele, gewone *Billy Yanks* en *Johnny Rebs* wel dat vechten niet meer episodisch was. Ondanks verschrikkelijke verliezen waren soldaten aanhoudend bezig met schieten en beschoten worden, bestormingen en ad hoc verdedigingswerken bouwen. Lijken werden vanwege tekort aan tijd en overschot aan oorlogsgevaar veelal niet meer begraven: de kans om netjes dood te gaan, of te zijn, was er niet.

Het jaar 1864 in de Amerikaanse Burgeroorlog, zoals beschreven door Earl Hess, was een humanitaire ramp en een fundamenteel nieuwe oorlogservaring. Voor Hess is dat enkele jaar echter niet genoeg om de hele broedertwist te beschouwen als 'totaal'

---

⁴⁷ McPherson, *Battle cry of freedom*, 414.

of 'modern'.⁴⁸ Daarmee geeft hij wel aan dat hij dat een kenmerk van totale oorlog vindt. Het feit dat een verliezende partij zich na een episodische veldslag kon terugtrekken om de rangen te vullen met verse manschappen, komt door een verhoogd beroep op de burgerbevolking.

Totale oorlog in theorie

Carl Degler van Stanford University is, in zijn bijdrage aan de bundel *On the Road to Total War*, op zoek naar de overeenkomst tussen de Amerikaanse Burgeroorlog en de Duitse Unificatieoorlogen. Voor de realist Bismarck was Duits nationalisme een middel om zijn politieke macht te vergroten, waar de meer idealistische Lincoln de Amerikaanse natie zag als een ontologisch gegeven met het doel die natie te versterken. Ondanks dit verschil in visie, zo concludeert Degler, voerde zowel Lincoln als Otto von Bismarck toch totale oorlogen om hun naties te verenigen en vorm te geven: 'Lincoln's unrelenting prosecution of the war came closer to Bismarck's "blood and iron" than Americans like to remember ... killing off some 600,000

---

⁴⁸ Earl J. Hess, 'Tactics, trenches and men in the Civil War', in: Stig Förster & Jörg Nagler (red.), *On the road to total war: the American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871* (New York, 1997), 481-496, alhier 484.

Americans in the name of national unity'.⁴⁹ Om het simplistisch te zeggen, is totale oorlog zo een geweldsmiddel van een staat om een natiegevoel te creëren. Immers is sprake van de aloude vijand en gedeelde ervaringen die verenigen. In tegenstelling tot Neely is er volgens Degler dus wel sprake van een radicaal doel.

Aangenomen dat volksparticipatie een cruciale factor is, ontkracht Charles Esdaile de stelling dat de Iberische Oorlog totale proporties aannam. Zowel bevrijdende Spaanse en Britse officieren als Franse bezetters ondervonden last van de onwil van de bevolking om mee te werken. De geallieerden voerden geen totale oorlog, doordat ze het volk niet meekregen. Net als de Napoleontische, Pruisische elite gruwden sommige, Spaanse edelen zelfs van wapens in de handen van de boerenbevolking. Daarnaast waren Goyaeske gruwelijkheden eerder uitzondering dan regelmaat, wat de Fransen buiten een totale oorlog-frame plaatst. Het overgrootte gedeelte van de Spanjaarden bemoeiden zich volgens Esdaile helemaal niet met de oorlog. De meeste 'rebellens' in Spanje waren reguliere militairen in het koninklijke leger geweest. Andere guerillastrijders waren daarnaast veelal bandieten en criminelen, die de staat soms tegen betaling

---

⁴⁹ Carl N. Degler, 'The American Civil War and the German Wars of Unification: the problem of comparison', in: Stig Förster & Jörg Nagler (red.), *On the road to total war: the American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871* (New York, 1997), 53-71, alhier 63.

dienden. Deze situatieschets van reguleren, edellieden en huurlingen maakt dat de Iberische Oorlog toch weer neigt naar een conflict zoals men dat al kende, zij het met nieuwe, unieke kenmerken.⁵⁰

Op deze en andere manieren vond ‘totale oorlog’ zijn weg naar de Napoleontische historiografie. Daarentegen zijn losse episodes en gebieden binnen het kader van de Eerste Wereldoorlog recentelijk gedegereerd naar een rang beneden totaliteit. Dit wordt door Daniel Segesser bijvoorbeeld gezegd van het Britse Rijk, waarvan Australië volstrekt niet blootgesteld wordt aan enig aspect van totale oorlog.⁵¹ In toenemende mate wordt ‘totale oorlog’ dus een analytisch begrip dat de wetenschap dient, en niet de militaire praktijk. Dat laatste wordt in ieder geval in het Westen steeds minder ‘totaal’ voor wat betreft actieve participatie. Echter hoef je alleen maar te denken aan Vietnam, voormalig Joegoslavië of Rwanda om te beseffen dat moderne strijd nog altijd verschrikkelijke,

---

⁵⁰ Esdaile, ‘Review by Charles S. Esdaile’, 3-4; Maier, ‘Review by Charles S. Maier’, 7; Esdaile, *Fighting Napoleon*, 196. Vgl. Tone, ‘Partisan warfare in Spain and total war’, 246-247, 258-259.

⁵¹ Daniel M. Segesser, ‘Controversy: total war’, *1914-1918-online. International encyclopedia of the First World War* <http://encyclopedia.1914-1918-online.net/pdf/1914-1918-Online-controversy_total_war-2014-10-08.pdf> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016].

mensonterende proporties aan kan nemen. Deze voorbeelden zijn met name bekend wegens het geweld tegen non-combatanten.

Een hedendaags voorbeeld van actieve participatie die expliciet totaal wordt genoemd, is Indonesië. Militaire vestigingen zijn daar terugkerende elementen in het nationale straatbeeld. De strategie die hierachter zit, is als volgt. In het geval van een invasie, is het de bedoeling dat reguliere troepen, gestationeerd in de desbetreffende regio, de eerste klap opvangen. De invasie wordt zo goed mogelijk tegengehouden, terwijl de plaatselijke bevolking in de bevochten gebieden logistieke steun, militaire inlichtingen en daadwerkelijk verzet verzorgt. Onder leiding van het beroepsleger moet de invaller tot slot teruggedreven worden. Dit draaiboek geeft hier de term ‘totale oorlog’ aan, maar zegt niets over het schenden van lijf en rechten van vijandelijke burgers.⁵²

* * *

Om de deelvraag van dit hoofdstuk, ‘wat is een totale oorlog?’, volledig te beantwoorden moeten we het kenmerk van de legitimerende demonisering van de vijand in acht nemen. Ook het continue karakter

---

⁵² Tentara Nasional Indonesia, ‘Doktrin tentara nasional (2010)’ <<http://tni.mil.id/files/tridek.pdf>> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016], (printvriendelijke versie) 32-34;

van strijd komt veelvuldig voor in conflicten die we totaal noemen. Vergaande, civiele betrokkenheid en radicale doelen zijn de meestgenoemde eigenschappen van een totale oorlog, omdat die het vaakst bediscussieerd worden. Civiele betrokkenheid komt voor in de vorm van grote, dienstplichtige legers. Dat veranderde tactische situaties zodanig, dat conflicten uitmondde in lange uitputtingsoorlogen. Daardoor verkeerden soldaten in gevechten die fysiek en mentaal zwaarder waren dan de episodische veldslagen van de Vroegmoderne Tijd. Radicale doelen en vergaande betrokkenheid lopen eveneens in elkaar over: om die doelen te bereiken, is veel burgerbetrokkenheid nodig enerzijds, anderzijds scheidt betrokkenheid een collectief natiegevoel. Dat laatste kun je vervolgens een radicaal doel noemen. Demoniserende, duale en radicale retoriek valt uiteraard ook samen met radicale doelen. Wat de causale relatie tussen de verschillende aspecten is, verschilt per conflict. Een belangrijke ontwikkeling om tevens in het achterhoofd te houden, is de veranderende waardering van totale oorlog. Academici zijn het gaan gebruiken om een ethische waardering aan een gebeurtenis te geven, namelijk als veroordeling. Dat zal in hoofdstuk III aan bod komen. In het volgende hoofdstuk II zullen we een antwoord vinden op de vraag wat voor totale oorlog de strijd in de Vendée is op basis van bovenbeschreven aspecten.

II. De veredelde opstand

Het is ironisch dat historici de oorlog in de Vendée zowel het predicaat ‘guerrilla’ (‘kleine oorlog’ of ‘oorlogje’) als de allesovertreffende term ‘totale oorlog’ willen toekennen. Waar het laatste echter nieuwer en controversieel is, is het eerste de oude norm.⁵³ De gemene deler tussen deze twee connotaties is participatie van burgers als strijders. Een verschil is dat guerillastrijders veelal beschouwd worden als irregulier, waar totale mobilisatie of dienstplicht juist burgers in uniformen steekt, hetgeen ze reguliere combatanten maakt. ‘Totale oorlog’ en ‘guerrillaoorlog’ zijn termen die pas na het uitbreken van antirevolutionair geweld in West-Frankrijk werden gemunt. Pas vijftien jaar later, tijdens de Iberische Oorlog, begonnen ooggetuigen van alle zijden Spaanse strijders ‘guerrillas’ te noemen. Echter waren *petite guerre* en *the [Native Americans’] skulking way of war* reeds in omloop.⁵⁴ Hoe dit vorm kreeg in Vendéaanse context, zal aan bod komen in dit hoofdstuk. Immers zullen we in de eerste plaats zien welke kenmerkende aspecten, gevonden in hoofdstuk I, van toepassing zijn op de Vendée. Ten tweede wordt besproken hoe die

---

⁵³ Paret, ‘David A. Bell. The first total war’, 1490; Tone, ‘Partisan warfare in Spain and total war’, 244-245; Godechot, *The Counter-Revolution*, 222; Alan I. Forrest, ‘The insurgency of the Vendée’, *Small Wars & Insurgencies* 25:4 (2014), 800-813, alhier 801-804.

⁵⁴ Forrest, ‘The insurgency in the Vendée’, 805; Ward, ‘The American militia’, 169; Shannon, ‘The Native American way of war’, 138-143.

aspecten zich tot elkaar verhouden. Kortom: wat voor totale oorlog was de opstand in West-Frankrijk?

De oorzaken van het conflict werden door socioloog Charles Tilly beschreven in marxistische termen: de boerenstand en de adellijke klasse namen het op tegen de sterker wordende bourgeoisie. De directe aanleiding was echter de *levée en masse*: een dienstplicht waardoor 300.000 mannen opgeroepen werden op basis van loting. Toen dat nieuws de volgende maand de Vendée bereikte, braken opstanden onder de rurale bevolking onmiddellijk uit. De Vendéanen stonden bekend om hun liefde voor het katholicisme, waardoor de zin om voor een seculier Frankrijk te vechten ontbrak. In Cholet namen leden van de Nationale Garde opstandelingen gevangen, bij wijze van represaille en menigtebeheersing. De 'rebellen' eisten hun vrijlating, maar tevergeefs. Zonder uitzicht op een compromis namen de geweldadigheden toe.⁵⁵ Zodoende werden aanvankelijke non-combatanten betrokken bij de strijd: de boerenrebellens, in beginsel 'burgers', formeerden onder leiding van edellieden een leger dat zeker neigt naar een reguliere strijdmacht. Met name toen dat leger uiteenviel en de Vendée niet meer verdedigde, kon de oorlog grimmiger worden. Aanzet daartoe werd per decreet gegeven door de 'Terreur'-regering in augustus 1793: de opstandige gebieden moesten

---

⁵⁵ Charles Tilly, *The Vendée* (Cambridge, MA, 1964), 227, 311-312.

volledig in brand gezet worden met als doel de rebelse bevolking uit te roken en te doden.⁵⁶ Twee maanden later was Cholet opnieuw het toneel van een iconische gebeurtenis. In oktober 1793 vond daar een slag plaats waarin de republikeinse soldaten het opstandelingenleger versloegen. Daarna kon de slachtpartij zich voltrekken, die sommige academici nog steeds doet denken aan een genocide.⁵⁷

Het staat buiten kijf dat burgers betrokken waren als slachtoffers. Beide zijden deden daarnaast erg hun best om zoveel mogelijk leden van de burgerbevolking bij hun respectievelijke legers te voegen. Echter, de vraag hoe ver dat ging, hoe succesvol dat was en of er dus voldaan wordt aan dit aspect van totale oorlog, blijft bediscussieerbaar. Dat geldt ook voor de vraag wat de voornaamste tactiek was: Het gevecht om Cholet in oktober was één van de conventionele veldslagen, maar kleinschalige hinderlagen waren continue doornen in het oog voor de blauwe troepen. Deze angstaanjagende vorm van *petite guerre* is een tactische reden voor

---

⁵⁶ Louis Marie Turreau, *Memoirs for the History of the War of la Vendée* vert. Printing-Office of Baylis (Londen, 1796), 185-188; Godechot, *The Counter-Revolution*, 222.

⁵⁷ Forrest, 'The insurgency of the Vendée', 807; Adam Jones, 'Why gendercide? Why root-and-branch? A comparison of the Vendée uprising of 1793-94 and the Bosnian war of the 1990s', *Journal of Genocide Research* 8:1 (2006), 9-25, alhier 18-20; vgl. Bell, *The first total war*, 157; Tone, 'Partisan warfare in Spain and total war', 244-245.

het inhumane optreden in de Vendée: de republikeinen konden alleen winnen middels deze tactiek. Weliswaar kon alleen voor die optie gekozen worden, als de 'cultuur' dat toeliet. Historische actoren handelen volgens marxistische en realistische modellen om te overleven of hun macht te vergroten, maar de acties die ze tot hun beschikking hebben, komen uit het kader van hun cultuur: een kader dat begrensd wordt door de ethische normen. Volgens Bell had de Verlichting voor demoniserende, grensverleggende retoriek waardoor extreem omtreden tot de mogelijkheden was gaan behoren.⁵⁸

Aspect i: oorzaken, radicale doelen en een onderhandelde vrede

Als een conflict ontstaat, zijn er onverenigbare belangen en dus doelen. Daarom liggen casus bellorum en strategische doelen vaak in het verlengde van elkaar. Desalniettemin zijn die aan verbreding of versmalling onderhevig wanneer een oorlog vordert en de politieke en militaire situatie verandert. Drie incidenten, de 'Constitution civile du clergé' (1790), de onthoofding van Lodewijk XIV (1793) en de levée en masse (1793) worden vaak als aanleidingen voor de Vendéeopstand genoemd. Structurele oorzaken worden door Tilly gevonden in sociaal-economische sferen, terwijl Jacques Godechot het in politieke, ideologische termen uitlegd. Als we Tilly een pionier mogen noemen

---

⁵⁸ Bell, *The first total war*, 160.

op het gebied van eenentwintigste-eeuwse sociologie, is Jacques Godechot het voor ideologische verbintenissen leggen tussen achttiende-eeuwse (contra)revoluties.⁵⁹ Bell voegt hier een cultureel perspectief aan toe. Ondanks het buitenproportionele geweld eindigde de oorlog met een verdrag, waarmee ook de overwonnen Vendéanen de jure beschermd werden.

Het *Ancien Régime* verplichtte al leden van de boerenstand om dienst te nemen in plaatselijke militia's, vertelt Godechot. Hij schrijft daarnaast dat de lage clerus aanvankelijk positief stonden tegenover de Franse Revolutie. Immers wonnen ze wegens de roep om gelijkheid in principe terrein ten opzichte van de politieke posities van de bourgeoisie, de adel en de hoge clerus. Voorheen hadden deze sociale klassen relatief veel meer macht gehad. Na verloop van tijd brak de nieuwe regering de geestelijke infrastructuur verder af: priesters die tegen de *Constitution civile du clergé* van juli 1790 waren en niet de bijbehorende eed aan de republiek aflegden, werden vervangen. Deze constitutie betekende voornamelijk dat de Katholieke kerk in Frankrijk een ondergeschikte positie kreeg toegewezen ten opzichte van de wereldlijke regering. Wereldlijke en

---

⁵⁹ Godechot deelde dit pionierschap met Robert Roswell Palmer, die beargumenteerde dat er tussen 1775 en 1859 sprake was van een revolutionaire era; Godechot, *The Counter-Revolution*, viii, x.

geestelijke machten waren onder Lodewijk XVI natuurlijk van vergelijkbare sterkte geweest. Hoewel de Vendéaanse opstandelingen zich later *Armée catholique et royale* gingen noemen, had 's konings guillotinerings in januari 1793 niet geleid tot een uitbraak van excessief bloedvergieten. De *levée* zou dat doen, maar is het daarom direct de voornaamste of zelfs enige reden voor de boeren van het westen om te rebelleren?⁶⁰

Waarschijnlijk was dit incident de druppel die de emmer deed overlopen. In die emmer zaten de koninklijke executie, en de inbraak op de religieuze tradities van de Vendée. Alan Forrest neigt naar deze mengelmoes van verklarende factoren. De inwoners van de Vendée hadden volgens hem een hoop redenen om de wapens op te nemen, zij het politiek, religieus, persoonlijk of economisch.⁶¹ Charles Tilly beargumenteerde daarentegen overtuigend dat uiteindelijk sociaal-economische verhoudingen cruciaal waren voor het uiteindelijke wapengekletter. De religieuze stand was immers in heel Frankrijk even ontevreden met de constitutie. In de Vendée, echter, hadden de kleinere dorpjes een onafhankelijker economie en politiek ten opzichte van de middelgrote *bourgs* en grotere steden. De boeren uit de dorpen zouden zich daarom meer gebonden hebben gevoeld aan

---

⁶⁰ Godechot, *The Counter-Revolution*, 204-207; Tilly, *The Vendée*, 227.

⁶¹ Forrest, 'The insurgency of the Vendée', 802-803, 809.

de lokale geestelijke, dan dat ze in contact stonden met de bourgeoisie uit de lokale steden, laat staan Parijs. De patriotse bourgeoisie hoefde bovendien geen militaire dienst te vervullen: wie moest anders de plaatselijke overheidstaken uitvoeren? Dit zorgde voor sluimerende spanningen, die tot uiting kwamen toen de republikeinse regering, onder jakobijnse druk, steeds meer ging vragen van het volk.⁶²

Wat hadden de jakobijnen voor met dat volk van Frankrijk? Waren hun ideologische doelen zo extreem dat zodoende al hun oorlogen totaal werden? Op basis van het voorgaande hoofdstuk zullen we drie radicale objectieven onderscheiden: i) maatschappelijke herstructurering; ii) natievorming en iii) het uitroeien van een bepaalde bevolking, zij het ideologisch gedefinieerd, zij het etnisch. Het eerste doel werd natuurlijk zeker nagestreefd: de aanvallen op de koning en de Kerk getuigen daarvan. Het extreme karakter werd geholpen door het gegeven dat nauwelijks afgeweken werd van hun gedachtegoed.

Naar het tweede doel werd gestreefd, maar met de Vendée-oorlog in acht genomen, werd Maximilien de Robespierre zeker geen Lincoln of Bismarck. Immers ontstond in de Vendée een sterke anti-revolutionaire, francofobe en katholieke herinneringscultuur. Historicus Gunther Rothenberg wijst erop dat voor de levées van 1793

---

⁶² Tilly, *The Vendée*, 56-60, 309.

(in augustus was een tweede) geen militaire reden was. Daarentegen was het leger een instituut waar dienstplichtigen geïndoctrineerd werden met de nieuwe ideologie. In deze militaire sfeer werd uitgelegd dat er een vijand was en dat je medesoldaten van dezelfde ideologische achtergrond waren: er was dus wel degelijk sprake van natievorming. Historica Ute Planert stipt echter aan dat dienstplicht gedurende de hele revolutionaire periode ontzettend onpopulair was, en daarmee het natievormend proces onsuccesvol.

Uitroeiing van een bepaalde bevolkingsgroep, het laatstgenoemde radicale doel, was wel degelijk aan de orde. De vraag blijft echter of dit een echt doel was of 'slechts' een gevolg van de tactische situatie in de 'bocage'. Oostenrijkse en Pruisische soldaten werden niet inhumain behandeld door de legers van de republiek, want die coalitieleden werden op het slagveld conventioneel verslagen, gooiden de handdoek in de ring en vonden het onnodig om Frankrijk te verslaan. De Vendéanen spartelden tot het bittere einde tegen, en dat einde had de vorm van een guerrilla-oorlog die meedogenloos werd bevochten.⁶³

---

⁶³ Bell, *The first total war*, 157, 184; Forrest, 'The insurgency of the Vendée', 802; Godechot, *The Counter-Revolution*, 129-130; Gunther E. Rothenberg, 'Soldiers and the Revolution: the French army, society, and the state, 1788-99', *The Historical Journal* 32:4 (1989), 981-995, alhier 994-995; Ute Planert, 'Innovation or evolution? The French Wars in military history', in: Roger

De oorlog kreeg een voorlopig einde in februari 1795. De partijen sloten verdragen waarin ze beide gehonoreerd werden, ook de verliezende kant. Hoe oprecht dit uiteindelijk was, blijft een vraag. Maar doet dat ertoe, wanneer grote groepen mensen aan beide kanten van de frontlinie ernaar handelen? De strijd werd nu en later nog vaker voortgezet, maar met weinig succes.⁶⁴ De onderhandelingen kwamen pas echt op gang nadat de jakobijnse ‘volksrevolutie’ van Lefebvre (i.e. de Terreur) ten einde kwam met Maximilien Robespierres onthoofding.⁶⁵ Het kan goed dat er onder de jakobijnen nooit een officiële erkenning van de Vendéanen als legitieme oppositie zou zijn gekomen. Immers hadden zij de Vendée en haar inwoners volledig willen verwoesten.

Hoewel Godechot twijfelt aan de oprechtheid van de onderhandelingen, kunnen we toch uitsluiten dat de relatie tussen de strijdende partijen totaal verwoest was. Uiteindelijk is het aangaan van onderhandelingen ook een teken naar de achterban en buitenstaanders, waarmee blijk gegeven wordt van enige erkenning van de legitimiteit van de oppositie. Toch moeten we in ons achterhoofd houden dat de royalisten opnieuw naar de wapens

---

Chickering & Stig Förster (red.), *War in an Age of Revolution, 1775-1815* (New York, 2010; herdr. 2013), 69-84, alhier 77-78.

⁶⁴ Godechot, *The Counter-Revolution*, 227.

⁶⁵ Verheijen, *Geschiedenis onder de Guillotine*, 71-75.

grepen, toen ze dachten door een strategisch kiertje te kunnen kruipen. Eenheden werden immers niet ontbonden en ook hun wapens werden niet in beslag genomen. De republiek beloofde de rebellen niet te vervolgen voor hun daden en zelfs de schade enigszins te compenseren. Gekeken naar wat de onlusten in gang zette, is de uitsluiting van de Vendée als conscriptiegebied misschien wel het belangrijkste onderdeel van de vrede.⁶⁶ Dit doet ietwat af aan de Vendée als totale oorlog.

Aspect ii: de burger ten strijde & 'genocide'

Twee aspecten, de in de vorige sectie beschreven *levées* en het genocidale uiteinde, brengen ons bij civiele betrokkenheid. Dienstplicht, in de eerste plaats, kan een kenmerk van totale oorlog zijn, maar in dit geval werkten de *levées* voor een groot deel averechts. Immers ontnam het de revolutionaire staat de mogelijkheid om totaal gemobiliseerd oorlog te voeren: opgeroepen mannen konden geen voorraden produceren, waardoor ze als frontsoldaten niet genoeg te eten kregen. Hierdoor werd vechten voor de goede zaak een weinig

---

⁶⁶ Godechot, *The Counter-Revolution*, 227-229, 256. Forrest, 'The Insurgency of the Vendée', 807.

aantrekkelijke ervaring.⁶⁷ Wegens dit gebrek aan populariteit kunnen de levées nauwelijks als indicator voor totale oorlog gelden volgens Planert.⁶⁸ Bovendien, zoals Tilly oppert, 'this levy [of February 24th, 1793] did not have the impact of the universal conscription decreed later in the year. [T]he proportion [...] to be drafted was small.'⁶⁹

Na de verloren slag om Cholet in oktober sloegen de Vendéanen op de vlucht, om uiteindelijk naar de kust te gaan om door de Britse vloot opgehaald te worden. Opgejaagd vochten ze zich met man en macht en vrouw en kinderen dwars door republikeins gebied, met wreedheden jegens patriotten van dien. Eenmaal aangekomen in Granville, Normandië, waren de Britten nergens te bekennen. Het was een voorwendsel geweest van één van hun generaals, dat vals bleek. Ze worden herinnerd als vrome soldaten voor God, maar de zee ging

---

⁶⁷ Alan I. Forrest, 'The logistics of revolutionary war in France', in: Roger Chickering & Stig Förster (red.), *War in an Age of Revolution, 1775-1815* (New York, 2010; herdr. 2013), 177-195, alhier 183.

⁶⁸ Ute Planert, 'Innovation or evolution? The French Wars in military history', in: Roger Chickering & Stig Förster (red.), *War in an Age of Revolution, 1775-1815* (New York, 2010; herdr. 2013), 69-84, alhier 77-78.

⁶⁹ Tilly, *The Vendée*, 309; Vgl. Bell, *The first total war*, 147-148, 184; Hoewel Bell wel eerst beweert dat dienstplicht een fundamenteel nieuwe dimensie aan oorlogvoeren gaf, ontkracht hij later dat dat een wezenlijk onderdeel is van de republikeinse oorlogsmachine in de Vendée. Het ontbreekt hem zodoende aan consistentie.

niet open zoals in Exodus 14:21.⁷⁰ Allerlei gruwelijkheden overkwamen de Vendéanen toen ze, op dezelfde, erbarmelijke manier als ze weg waren getrokken, weer terug naar huis gingen. Weinig bleef over van de vluchtende massa. De republikeinen brachten ongeveer tussen de 100.000 en 200.000 mensen om. Dit waren niet louter mannen van militaire leeftijd, maar hoe dan ook heeft het de slagkracht van de Vendée flink aangetast: het verzet was nu niets meer dan een speld, te zoeken in een hooiberg, die zo nu en dan prikte.⁷¹

Aspecten iii & iv: retoriek of tactiek?

Maar waarom was de moordpartij in de Vendée zo heftig? Als reden daarvoor draagt Bell verlichtingsretoriek en -cultuur aan. Tilly heeft een voorkeur voor de tactische situatie, zij het impliciet. Forrest maakt de discussie los omtrent de vraag hoe er gevochten werd: hadden reguliere tactieken of guerrillagevechten de overhand? Als die guerrillagevechten niet de overhand hadden, wordt het moeilijker die als oorzaak van de slachtpartij te zien.

Volgens Tilly vochten aan de witte kant nauwelijks troepen mee, die wij nu, of achttiende-eeuwse militairen, zouden bestempelen

---

⁷⁰ Forrest, 'The insurgency of the Vendée', 802. Godechot, *The Counter-Revolution*, 223.

⁷¹ Bell, *The first total war*, 157; Forrest, 'The insurgency of the Vendée', 807; Jones, 'Why gendercide? Why root-and-branch?', 18-20.

als 'regulier' en 'professioneel'. Tilly: '[t]he armies of the counterrevolution [...] hardly deserved to be called armies [and] mirrored the social organization of the countryside'.⁷² De boerenstand vulde de rangen, aldus Godechot, geleid door ambachtslieden en kleine ondernemers, zoals herbergiers. Ze vormden compagnies gebaseerd op de parochie en vochten meestal ter verdediging daarvan. Vaak wilden de boeren naar huis vanwege feestdagen of familiezaken. Dit gebrek aan discipline contrasteert enigszins met hun fanatisme, al komen ze zo vooral over als romantische familieman, die voor zijn gezin en daaraan verbonden tradities de wapens opneemt. Het lukte de adellijke generaals vanwege dit lokale karakter echter niet om een coherente strategie uit te voeren.⁷³ Forrest schetst een ander beeld dan Tilly en Godechot: '[a]t the peak of the movement there were as many as 70,000 men under arms, fighting in formal units, marching in disciplined columns and subject to standard military discipline'. Forrest gaat zelfs verder door te stellen dat Vendéaanse tactieken eigenlijk best wel leken op die van het *Ancien Régime*: grote veldslagen werden juist ook toen ontweken en strijdende partijen probeerden elkaars bevoorrading af te snijden.⁷⁴ Louis Marie Turreau,

---

⁷² Tilly, *The Vendée*, 331-333.

⁷³ Godechot, *The Counter-Revolution*, 215, 217.

⁷⁴ Forrest, 'The insurgency of the Vendée', 801.

in 1794 bevelhebber van de republikeinse troepen in West-Frankrijk, neigt echter naar het verhaal van Tilly en Godechot: '[t]he republican soldier [...] is obliged to be continually on his garde...'.⁷⁵

Tilly vergelijkt de oorlog daarom terecht met de manier waarop Amerikaanse patriotten in hun onafhankelijkheidsstrijd een constante bedreiging vormden voor de Britten: [the Vendéans] hid behind trees and houses, fired from thickets, and crept up on their enemies [...which...] baffled and infuriated the enemy.⁷⁶ Ook Bell beschrijft de angst die met name blauwe soldaten doormaakten, zijn eigen culturele these ietwat ondermijnend: '[m]assacres on both sides and the constant threat of ambush, generated powerful states of *hatred and fear* that allowed soldiers to overcome their natural human repugnance for slaughtering helpless prisoners and civilians' (nadruk toegevoegd). Ze deden dit omdat 'they were reacting to facts as they developed on the ground, not [because they were] planning mass murder'. Op basis van deze passages zit Bell ook in het kamp van Tilly en Godechot als het gaat om de tactische situatie als directe oorzaak. Bell baseert zich op Jean-Clément Martin: hij is het met hem eens dat er geen plan was, maar stelt wel dat de revolutionairen eindeloos *spraken* van 'vernietiging' en 'exterminatie' van hun vijanden.

---

⁷⁵ Turreau, *Memoirs*, 20.

⁷⁶ Tilly, *The Vendée*, 332-334; Ward, 'The American militias', 166-168.

Hierdoor ging het bij de ethisch acceptabele opties horen, ook al zouden louter de Vendéanen dit op hun dak krijgen en niet de Oostenrijkers, Pruisen of Britten.⁷⁷

* * *

De oorlog die de republiek de Vendée aandeed, kent een tweetal totale aspecten, veroorzaakt door een combinatie van in ieder geval twee aspecten. In de eerste plaats waren de republikeinse doelen seculier, centralistisch en natievormend, zeker vergeleken met de katholieke en lokalistische tradities van de feodale boeren: een conflict op basis van ideologie met als inzet de maatschappelijke structuur wordt zodoende bijna automatisch totaal van aard. Dit maatschappelijke karakter zorgde ervoor, in de tweede plaats, dat Vendéanen, voor het overgrote deel afkomstig uit de onderklasse, bij het oorlogsgeweld betrokken raakten als beschermer van huis en haard. Daarnaast moesten zij en hun families het ontgelden wegens het genocidale optreden van de republikeinse troepen. Weliswaar blijft het betwist of de 'centralistische' revolutionaire staat effectief de grondstoffen en mankracht van Frankrijk kon aanboren voor totale mobilisatie: was er wel genoeg politieke wil voor de revolutie? Desalniettemin leidden, ten eerste, Vendéaanse guerrillatactieken er

---

⁷⁷ Bell, *The first total war*, 158-161.

toe dat de republikeinen de ruimte kregen om, ten tweede, de revolutionaire retoriek van exterminatie in de praktijk te brengen.

III. Bell tegen de Terreur

Door de Vendée centraal te stellen en het een totale oorlog te noemen, maakt Bell van het verlichte revolutieproject een militaristische aangelegenheid. Jakobijns geweld was niet alleen te voelen in Parijs, maar werd in West-Frankrijk het meest destructieve importproduct uit de hoofdstad.⁷⁸ Dit betekent dat Bell impliciet positie neemt in het debat omtrent de Franse Revolutie. Daarover deed Gary Kates de uitspraak: '[t]he French Revolution is perhaps the closest thing historians have developed to a litmus test'.⁷⁹ Het debat wordt gedomineerd door polaire stellingnames, die participanten soms overhevelen naar hun visie op hedendaagse kwesties - of vice versa. Er zijn twee belangrijke variabelen in deze discussie, die overlappen met Bells stellingname. Ten eerste wordt de Terreur goedgepraat of afgekeurd. In de tweede plaats worden de redenen voor het geweld van 1792-1794 toegeschreven aan een aantal verschillende, sturende krachten.⁸⁰ Dit tweede spectrum waarop historici opereren gedurende de afgelopen honderd jaar wordt op één pool gedomineerd door het marxisme: veelal praten die de Terreur

---

⁷⁸ François Furet, 'Vendée', in: François Furet & Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la Revolution français* (Parijs, 1988), 185-195, alhier 185-187.

⁷⁹ Gary Kates, 'Introduction', in: Gary Kates (red.), *The French Revolution: Recent debates & new controversies* (Londen, 1998), 1-20, alhier 1.

⁸⁰ Censer, 'Historians revisit the Terror – again', 1.

goed. Tegenover deze bakermat van de sociale geschiedenis ligt het gefragmenteerde kamp van politiek en cultureel georiënteerde historici, die vanaf de jaren tachtig terrein wonnen. In dit hoofdstuk zien we dat de culturele interpretatie van Bell de revolutie niet ten goede komt wanneer deze geassocieerd wordt met totale oorlog. Hij gaat een stap verder dan de meeste veroordelingen: ten eerste was de Vendée, nu in de schijnwerpers, een nog veel afschuwlijker toneel dan Parijs' machinale executieplatformen. Zoveel is waar, wanneer gekeken wordt naar het aantal doden. In de tweede plaats veroordeelt Bell al het revolutionaire geweld - niet alleen de Terreur - en zelfs de Verlichting.⁸¹ In dit hoofdstuk houden we die veroordeling en de redenen daarvoor tegen het licht van het Revolutiedebat. De redenen voor die veroordeling zijn de aspecten, gevonden in het vorige hoofdstuk. Het twistpunt 'tactiek of retoriek' komt in het revolutiedebat vooral terug als 'omstandigheden' versus 'ideologie', 'politieke filosofie' of 'mentaliteit'.

Marxistisch monopolie

Op basis van de twee bovengenoemde twistpunten komt Bell in historiografisch conflict met marxisten. In de eerste plaats draagt Bells these culturele redenen aan voor de kenmerkende geweldadigheid

---

⁸¹ Bell, *The first total war*, 172-175.

van de revolutie. Marxisten beargumenteren dat de strijd tussen arm en rijk, oftewel ‘proletariërs’ enerzijds en bourgeoisie of adel anderzijds, de belangrijkste drijfveer van de revolutie was – en van de hele geschiedenis, wat dat betreft. Een puur marxistische wereld zou moeten uitmonden in een utopie, waarin de proletarische klasse de bourgeoisie zou overwinnen en een egalitaire samenleving zou creëren. Aangenomen dat de Terreur daaraan bijdroeg, wordt dat bloedbad veelal voor lief genomen.⁸² Bell tracht daarentegen revolutionair geweld en de Verlichting te veroordelen: het tweede twistpunt. Om die vrij simpele reden is hij genoodzaakt de Terreur af te doen als louter bloedvergieten, anders heeft heel zijn theorie geen zin.⁸³

Marxistische historici verdedigden het overmatig gebruik van de guillotine dus als noodzakelijk om de democratische revolutie te redden. De proletarische massa zou dan vrijer worden van onderdrukking. Tot zijn dood in 1982 was Albert Soboul de laatste Sorbonne-hoogleraar van die signatuur. Zijn toevoeging aan de

---

⁸² Verheijen spreekt van een ‘molensteen om de nek van de marxisten’: hun historische opvattingen zitten vast aan het accepteren van de Terreur als een redmiddel voor de revolutie. Ze hebben de drang naar een goedpraten op basis van ‘omstandigheden’, maar dan moeten ze ook hun ideologie laten varen; Verheijen, *Geschiedenis onder de guillotine*, 76.

⁸³ Bell is bovendien helemaal niet teleologisch, terwijl de marxisten dat doorgaans wel zijn.

marxistische school bestond eruit dat hij de 'sansculottes' als groep eindelijk hun historische plek gaf, door ze, zoals Bart Verheijen schrijft, hun klassenbewustzijn te ontnemen. Voorheen hadden de leidende marxisten nooit vraagtekens gezet bij deze groep. Ze waren simpelweg de vertegenwoordigers van het arme volk in de klassenstrijd, en werden op hun beurt gerepresenteerd door de jakobijnen in de Nationale Vergadering (later de Nationale Conventie), kortom: de kern van het proletariaat en de antagonist van de bourgeoisie. Ook dat laatste is een groep die zich moeilijk laat definiëren. Soboul neigt, meer dan ooit, naar een culturele benadering van deze revolutionaire actor. Desalniettemin wordt die nog steeds beschreven als onderdeel van de klassenstrijd. Die werd pas in het voordeel van het plebs beslecht, toen de 'Economische Terreur' losbrak. Deze term werd door Albert Mathiez, Sobouls voorganger, gemunt en behelst een serie sociale maatregelen die een einde moesten maken aan privé-bezit, oftewel het economisch liberalisme van de bourgeoisie.⁸⁴ Marxistisch historisch bewijs wordt traditioneel gevonden in sociaal beleid, en niet in culturele uitingen en militaire gebeurtenissen zoals bij Bell.

De Economische Terreur neigt naar economisch totalitarisme. Voor Soboul en Mathiez was dat geen enkel probleem. Immers werd Frankrijks productie en consumptie in toenemende mate een

---

⁸⁴ Kates, 'Introduction', 2-3.

collectieve aangelegenheid, of althans, zo interpreteerden ze dat.⁸⁵ Verdrietig genoeg moest in diezelfde jakobijnse ideologie het voeren van oorlog ook een collectieve aangelegenheid worden. De *levées* mogen dan impopulair en niet totaal geweest zijn, zoals geopperd in het vorige hoofdstuk, toch ziet Isser Woloch dit in een positief licht: de versmelting van het volk met de strijdkrachten schiep een klimaat voor een actieve burgermaatschappij, een *civil society*.⁸⁶ Een militaire interpretatie, of die nou cultureel is of niet, geeft dus een negatievere interpretatie aan de revolutionaire totale oorlog, dan dat sociale die geven.

Bell wijst impliciet Tillys sociale, marxistische verklaring voor de oorlog in de Vendée af. Door de focus van 1793 te verschuiven van de Parijse Terreur naar de burgeroorlog in West-Frankrijk, blaast Bell de aandacht voor Tillys klassenstrijd aldaar echter wel nieuw leven in. De strijdende partijen zijn dan wel omgekeerd: de Terreur zou de arbeidersklasse beschermen tegen de bourgeoisie en aristocratie,

---

⁸⁵ Verheijen, *Geschiedenis onder de guillotine*, 67-69, 80-82. Albert Soboul, 'The French Revolution in the history of the contemporary world', in: Gary Kates (red.), *The French Revolution: Recent debates & new controversies* (Londen, 1998), 23-43, alhier 32.

⁸⁶ Censer, 'Historians revisit the Terror – again', 6; Alan I. Forrest, 'The logistics of revolutionary war in France', in: Roger Chickering & Stig Förster (red.), *War in an Age of Revolution, 1775-1815* (New York, 2010; herdr. 2013), 177-195, alhier 189.

maar in de Vendée is het duidelijk de boerenstand die de revolutionaire bourgeoisiebajonet moest voelen.

Een overeenkomst die tussen de culturele en marxistische interpretatie bestaat, is slechts een hele algemene, zo niet een negatieve. Beide opvattingen zijn heel structureel en alles-overkoepelend, terwijl de historische actoren zich maar half bewust zijn van die structuur. Historische actoren richtten zich immers vooral op de waan van hun dag: de *histoire événementielle*, kun je zeggen. Doorgaans is dit het hoofdwerkveld van de op politiek georiënteerde wetenschapper, en niet dat van de cultuurhistoricus en de marxist. Desalniettemin vinden alle drie de stromingen hun bewijzen onder meer in politieke gebeurtenissen, of die nou worden veroorzaakt door klassenstrijd, retoriek of *Realpolitik*. En als ze daar niet hun bewijzen in vinden, behoren ze die wel degelijk te verklaren.

Furet voorbij

Totdat François Furet, *le roi de la révolution*, daar in de jaren tachtig flink aan begon te knagen, hadden de communistische marxisten een monopolie op de geschiedenis van de revolutie en de Terreur. In plaats van sociaal-economische spanningen zag hij Rousseauiaanse, politieke filosofie als brandstof voor de revolutie, en wel als een brandstof waarmee andersdenkenden zouden worden gezuiverd in de

brandstapel die de revolutie was. Immers was de revolutionaire ideologie voor extremisten verworden tot een fenomeen waar ze hun *leven* mee identificeerden. Dit schiep een sfeer die geen ruimte liet voor tolerantie, met andere woorden: een duale wereld met ‘voor’ en ‘tegen’ de revolutie als scheidslijn. Hierdoor is de Terreur voor Furet een logische vervolgfase. En het is niet ‘zomaar een fase’, die de revolutie beschermde of waarin het project der vooruitgang even de mist in ging. Voor Furet is de Terreur het gebroed van de revolutie, en niet goed te praten.⁸⁷ De titel ‘koning van de revolutie’ verdient je echter niet zomaar. Naast zijn bijdrage in de vorm van een inhoudelijke reïnterpretatie, maakte hij het debat internationaal. Hij vond weerklank in de VS en daarmee met meer anti marxistisch gedachtegoed.⁸⁸

---

⁸⁷ François Furet, ‘The French Revolution revisited’, in: Gary Kates (red.), *The French Revolution: Recent debates & new controversies* (Londen, 1998), 71-90, alhier 75-76, 80-81; Verheijen, *Geschiedenis onder de guillotine*, 89.

⁸⁸ Kates, ‘Introduction’, 7; Niet alleen het debat, maar ook de inhoud van Furet wordt internationaler: revolutionaire ideeën waren niet uitsluitend Frans nationaal erfgoed, maar onderdeel van een overkoepelende stroming in Europa en de trans-Atlantische koloniën. In die zin weerklinkt in zijn interpretatie een echo van Godechot en Palmer. Godechot, *The Counter-Revolution*, viii-x. Keith M. Baker, ‘The idea of a declaration of rights’, in: Gary Kates (red.), *The French Revolution: Recent debates & new controversies* (Londen, 1998), 91-140, alhier 134-135; Keith M. Baker, *The invention of the French Revolution* (Cambridge, MA, 1990; herdr. 1994), 301-305.

Ironisch genoeg weigerde Furet het debat nationaal te voeren: Michel Vovelle, Sobouls opvolger en Furets antagonist, werd door Furet weggezet als slechts een nieuwe marxist. Daardoor ziet het er naar uit dat hij vooral bondgenoten aan het zoeken was in zijn strijd tegen academisch en politiek links, in plaats van daadwerkelijk de ring in te gaan. Furet wilde de historiografische strijd winnen en afsluiten, terwijl voor Vovelle dat debat een doel op zich is. Hij streeft immers naar wetenschappelijke pluriformiteit, waar de ‘methode Furet’ de discussie liet vastroesten – tot zover Furets overeenkomst met de marxisten. Vovelle onderschrijft een interpretatie van revolutionaire ‘mentaliteit’ als oorzaak van de Terreur, in plaats van Furets politieke filosofie.⁸⁹ Met deze interpretatie, die het touw weer meer van ideologie naar omstandigheden trekt, komt hij in de buurt bij de combinatie die Bell tussen retoriek en tactiek maakt.

Ook Jean-Clément Martin gelooft wel degelijk in een sturende set ideeën, die de werkende en hogere klassen met elkaar in conflict brachten. De revolutie gaf ze de context om oude rivaliteiten uit te vechten, maar uiteindelijk laat deze opvolger van Vovelle zijn narratieven leiden door de steeds veranderende omstandigheden. Acties, en daarmee gebeurtenissen, werden gedreven door emoties, met name angst: dat is niet zo gek, daar volgens Martin ‘geweld’ het

---

⁸⁹ Verheijen, *Geschiedenis onder de guillotine*, 102-106.

belangrijkste politieke gereedschap was geworden. Als we een concrete reden moeten aanwijzen voor deze ontwikkeling, die Martin aandraagt, is dat het falen van de koninklijke staat. Die krijgt zodoende de schuld, terwijl hij Robespierre en de jakobijnen juist weer meer als redder neerzet, die enige stabiliteit brachten. De Vendée was erg, maar wordt groter gemaakt dan het was: de jakobijnen presenteren de rebellie als bedreiging van de republiek, om hun macht te legitimeren. Jack Censer reageerde: ‘...Martin utilizes the concept of violence [as] Marxists once used class, as an elemental force that needed no interpretation and was immediately understandable [...and...] he is their heir politically, through his embrace of Robespierre’.⁹⁰ Zodoende ziet Martin het geweld van de Terreur toch weer als een bijzaak en de te behouden stabiliteit, bij de marxisten nog de democratische revolutie, als doel, oftewel als hoofdzaak. Dat doet eigenlijk af aan de jakobijnen als extremisten: ze probeerden simpelweg de macht te behouden in een tijd waarin toevallig radicale ideologieën in omloop waren. Voor Bell is het ontstaan van excessief geweld juist de te veroordelen hoofdzaak van de revolutionaire tijd: of het nu de totale oorlog in de Vendée is, waar zijn voorkeur ligt, of de Terreur in Parijs.

---

⁹⁰ Censer, ‘Historians revisit the Terror – again’, 12-13; Verheijen. *Geschiedenis onder de guillotine*, 116.

Conclusie & slotbeschouwing

Bells these is om een drietal punten van waarde, om de hoofdvraag te beantwoorden: i) Bells culturele interpretatie levert een bijdrage in de (verruimende) geest van Vovelle: *The First Total War* verbreedt het debat in de eerste plaats naar de Vendée. Waar Martin het echter een opgeblazen bijzaak acht, zet Bell deze burgeroorlog centraal (zonder al te veel aandacht te geven aan Robespierre, weliswaar); ii) In de tweede plaats wordt de revolutie uitgelegd in militaire termen. De centralistische en nationalistische politiek van de jakobijnen dient zodoende massamoorddadige totale oorlog in plaats van marxistische democratie en kan op die manier veroordeeld worden. Punt i mede in acht genomen, wordt oorlog het hoofdcomponent van de revolutie; iii) Bell heeft oog voor de tactische omstandigheden. Enerzijds is hij daarmee ietwat inconsistent met zijn eigen cultuurthese, anderzijds toont hij zich zodoende dynamisch, realistisch en historisch onderbouwd in zijn verklaringen.

The First Total War leest als een antwoord op Vovelles roep om bredere interpretaties, terwijl Verheijens *Geschiedenis onder de guillotine* eindigt met een terechte pleidooi voor politiek pluralisme.⁹¹ Het eventuele gevaar echter met een veelheid, of eigenlijk een praktische oneindigheid van verschillende opinie-eilandjes is dat er

---

⁹¹ Verheijen, *Geschiedenis onder de guillotine*, 121-123.

geen eenheid meer is, waarbinnen de dialoog zou moeten plaatsvinden. Dat is nu net het probleem met Bells bespreking van de oorlog in de Vendée: hij stelt een these op die nauwelijks de strijd aangaat met bestaande studies. Weliswaar vielen genoeg recensenten over hem heen en in een enkel geval antwoordde hij, maar over de Vendée in het bijzonder bleef het stil – ook in Frankrijk. Het zou tragisch zijn als we elkaar nooit ontmoeten, ondanks of misschien dankzij het paradoxale pluralisme.

Tot slot moet immers gezegd dat met Bells these en de Vendée nog genoeg te doen is. Die these kan bijvoorbeeld vergeleken worden met de militaire revoluties die historici plaatsen tussen de Hoge Middeleeuwen en de Franse Revolutie.⁹² Als we het dichterbij de periode van *The First Total War* houden, kunnen we daarnaast de vraag stellen hoe Bells revolutie-oorlogen en de Napoleontische oorlogen zich verhouden met andere militair-historische behandelingen van het onderwerp: in deze scriptie hebben we in het slothoofdstuk vooral gekeken naar Revolutie-historici. De Vendée-

---

⁹² Veelal gaan militaire revoluties om de invloedrijke wisselwerking tussen de verschillende wapens enerzijds, te weten voetsoldaten, ruitery, artillerie en fortificaties, en anderszijds sociale, culturele en politieke verhoudingen buiten het slagveld; Clifford J. Rogers, 'The military revolutions of the Hundred Years War', in: Clifford J. Rogers (red.), *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe* (Boulder CO, 1995), 55-93, alhier 61, 74.

oorlog kende een bijzondere alliantie tussen de royalistische adel en de kleine boer, maar zo'n verbond kende in ieder geval één precedent, namelijk tijdens de Stuart-revolte van 1745.⁹³ Tevens kan een blik geworpen worden op de vraag in hoeverre er een relatie is tussen de Vendéaanse zaak en contemporainer, Frans ruraal lokalisme en regionalisme in bijvoorbeeld Bretagne, of religieus extremisme dat Frankrijk vandaag in zijn greep lijkt te houden. Deze suggestieve verwijzing naar angst als wapen brengt ons bij de kwestie of aanhoudende angst, op een beschadigend psychologisch niveau, bij uitstek het kenmerk van modern beoorlogen is: hoe verhouden Vendéaanse *petite guerre*; de eindeloze beschietingen en bombardementen in de VS (1864-1865) en Europa (1914 e.v.); en hedendaags terrorisme zich met elkaar?⁹⁴ Als eindeloze angst de gemene deler is geworden van onze conflicten, moeten historici nog vaak aan de bel trekken om deze neerwaartse spiraal van internationale traumas te voorkomen.

---

⁹³ Martin Margulies, *The Battle of Prestonpans 1745* (Prestonpans, 2007; (herdr. 2013)), 30-34.

⁹⁴ Berthold P.R. Gersons & Ingrid V.E. Carlier, 'Post-traumatic stress disorder: the history of a recent concept', *British Journal of Psychiatry* 161 (1992), 742-748, alhier 743-745.

Bibliografie

Bronnen

Goebbels, P. Joseph, 'Nun, Volk, steh auf, und Sturm brich los!', *Internet Archive* (red.)

<<https://archive.org/details/WolltIhrDenTotalenKrieg>>

[Geraadpleegd op 12 augustus 2016].

Hohenzollern, Friedrich Wilhelm III van Pruisen, 'An mein Volk', *German history in documents and images* (red.)

<<http://germanhistorydocs.ghi->

[dc.org/sub_document.cfm?document_id=3556](http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3556)> [Geraadpleegd op

12 augustus 2016].

Oxford Dictionaries, 'Guerrilla', *Oxford Dictionaries: language matters*

<http://www.oxforddictionaries.com/definition/american_english/guerrilla> [Geraadpleegd op 13 augustus 2016].

Oxford Dictionaries, 'Guerrilla war', *Oxford Dictionaries: language matters*

<http://www.oxforddictionaries.com/definition/american_english/guerrilla-war> [Geraadpleegd op 13 augustus 2016].

Tentara Nasional Indonesia, 'Doktrin tentara nasional (2010)'

<<http://tni.mil.id/files/tridek.pdf>> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016].

Literatuur

Bell, David A., 'Author's response by David A. Bell, John Hopkins University', *H-Diplo dual forum David A. Bell. The first total war: Napoleon's Europe and the birth of modern warfare as we know it*

<<http://h-diplo.org/essays/PDF/BellForum.pdf>> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016].

Bell, David A., 'The culture of war in Europe, 1750-1815', *Proceedings of the British Academy* 184 (2013), 147-165.

Bell, David A., *The first total war: Napoleon's Europe and the birth of modern warfare* (Londen, 2007; herdr. 2008).

Beringer, Richard E., 'Confederate identity and the will to fight', *On the road to total war: the American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871* (New York, 1997), 75-99.

Baker, Keith M., 'The idea of a declaration of rights', in: Gary Kates (red.), *The French Revolution: Recent debates & new controversies* (Londen, 1998), 91-140.

Baker, Keith M., *The invention of the French Revolution* (Cambridge MA, 1990; herdr. 1994).

Black, Jeremy, *The age of total war* (Plymouth, 2006; herdr. 2010).

Carp, E. Wayne, 'Early American military history: a review of recent work', *The Virginia magazine of history and biography* 94:3 (1986), 259-284.

Censer, Jack R., 'Historians revisit the Terror – again', *Oxford Journal: Journals for Social History*
<<http://jsh.oxfordjournals.org/content/early/2014/12/01/jsh.shu077>> [Geraadpleegd op 14 augustus 2016], (printvriendelijke versie) 1-21.

Crum, William L., John F. Fennelly & Lawrence H. Seltzer, *Fiscal planning for total war* (z.p., 1942).

Degler, Carl N., 'The American Civil War and the German Wars of Unification: the problem of comparison', in: Stig Förster & Jörg Nagler (red.), *On the road to total war: the American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871* (New York, 1997), 53-71.

Esdaille, Charles S., *Fighting Napoleon: guerrillas, bandits and adventurers in Spain 1808-1814* (New Haven, 2004).

Esdaille, Charles S., 'Review by Charles S. Esdaille, University of Liverpool', *H-Diplo dual forum David A. Bell. The first total war: Napoleon's Europe and the birth of modern warfare as we know it* <<http://h-diplo.org/essays/PDF/BellForum.pdf>> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016].

Forrest, Alan I., 'The insurgency of the Vendée', *Small Wars & Insurgencies* 25:4 (2014), 800-813.

Forrest, Alan I., 'The logistics of revolutionary war in France', in: Roger Chickering & Stig Förster (red.), *War in an Age of Revolution, 1775-1815* (New York, 2010; herd. 2013), 177-195.

Furet, François, 'The French Revolution revisited', in: Gary Kates (red.), *The French Revolution: Recent debates & new controversies* (Londen, 1998), 71-90.

Furet, François, 'Vendée', in: François Furet & Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la Revolution française* (Parijs, 1988), 185-195.

Gersons, Berthold P.R. & Ingrid V.E. Carlier, 'Post-traumatic stress disorder: the history of a recent concept', *British Journal of Psychiatry* 161 (1992), 742-748.

Godechot, Jacques L., *The Counter-Revolution: doctrine and action, 1789-1804*, vert. Salvator Attanasio (Parijs, 1961; herdr. New York, 1971), 219.

Hess, Earl J., 'Tactics, trenches and men in the Civil War', in: Stig Förster & Jörg Nagler (red.), *On the road to total war: the American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871* (New York, 1997), 481-496.

Jones, Adam, 'Why genocide? Why root-and-branch? A comparison of the Vendée uprising of 1793–94 and the Bosnian war of the 1990s', *Journal of Genocide Research* 8:1 (2006).

Kates, Gary, 'Introduction', in: Gary Kates (red.), *The French Revolution: Recent debates & new controversies* (Londen, 1998), 1-20.

Krolick, Marshall D., 'Merchant of terror: general Sherman and total war (review)', *Civil War History* 20:3 (1974), 265-266.

Ludendorff, Erich F.W. von, *Der totale Krieg* (München, 1935; herdr. 1940).

Maier, Charles S., 'Review by Charles S. Maier, Harvard University', *H-Diplo dual forum David A. Bell. The first total war: Napoleon's Europe and the birth of modern warfare as we know it* <<http://h-diplo.org/essays/PDF/BellForum.pdf>> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016].

Margulies, Martin, *The Battle of Prestonpans 1745* (Prestonpans, 2007; (herdr. 2013)).

Martin, Jean-Clément, 'David Bell, The first total war, Napoleon's Europe and the birth of modern warfare (2007)', *Annales historiques de la Révolution française* 350 (2007), 213-215.

Maude, Frederic N., *The Jena campaign: 1806: the twin battles of Jena & Auerstadt between Napoleon's French and the Prussian Army* (z.p., 1909; herdr. 2007).

McPherson, James M., *Battle cry of freedom: the American Civil War* (Verenigde Staten, 1988; herdr. 1990).

McPherson, James M., 'From limited war to total war in America', in: Stig Förster & Jörg Nagler (red.), *On the road to total war: the American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871* (New York, 1997), 295-309.

Moran, Daniel, 'Book review. David Bell's The first total war', The NPS institutional archive
<http://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/25384/Book_Review_David_Bells_The_First_Total_War.pdf?sequence=1>
[Geraadpleegd op 12 augustus 2016].

Neely Jr., Mark E., 'Was the Civil War a total war?', in: Stig Förster & Jörg Nagler (red.), *On the road to total war: the American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871* (New York, 1997), 29-51.

Neiberg, Micheal S., *The Second Battle of the Marne* (Bloomington, 2008).

Paret, Peter, 'David A. Bell. The first total war and the birth of modern warfare as we know it', *American historical review* 112:5 (2007), 1489-1491.

Planert, Ute, 'Innovation or evolution? The French Wars in military history', in: Roger Chickering & Stig Förster (red.), *War in an Age of Revolution, 1775-1815* (New York, 2010; herdr. 2013), 69-84.

Rogers, Clifford J., 'The military revolutions of the Hundred Years War', in: Clifford J. Rogers (red.), *The military revolution debate: readings on the military transformation of Early Modern Europe* (Boulder CO, 1995), 55-93.

Rothenberg, Gunther E., 'Soldiers and the Revolution: the French army, society, and the state, 1788-99', *The Historical Journal* 32:4 (1989), 981-995.

Segesser, Daniel M., 'Controversy: total war', 1914-1918-online. *International encyclopedia of the First World War*
<http://encyclopedia.1914-1918-online.net/pdf/1914-1918-Online-controversy_total_war-2014-10-08.pdf> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016].

Shannon, Timothy J., 'The native American way of war in the age of revolutions, 1754-1814', in: Roger Chickering & Stig Förster (red.), *War in an Age of Revolution, 1775-1815* (New York, 2010; herdr. 2013), 137-157.

Shy, John, 'Review of David A. Bell, The first total war: Napoleon's Europe and the birth of modern warfare as we know it', *Michigan war studies review* <<http://www.miwsr.com/2007/20070702.asp>> en <<http://www.miwsr.com/2007/downloads/20070702.pdf>> [Geraadpleegd op 12 augustus 2016].

Soboul, Albert, 'The French Revolution in the history of the contemporary world', in: Gary Kates (red.), *The French Revolution: Recent debates & new controversies* (Londen, 1998), 23-43

Tilly, Charles, *The Vendée* (Cambridge, MA, 1964).

Tone, John L., 'Partisan warfare in Spain and total war', in: Roger Chickering & Stig Förster (red.), *War in an Age of Revolution, 1775-1815* (New York, 2010; herdr. 2013), 243-259.

Turreau, Louis Marie, *Memoirs for the History of the War of la Vendée* vert. Printing-Office of Baylis (Londen, 1796).

Verheijen, Bart, *Geschiedenis onder de guillotine: twee eeuwen geschiedschrijving van de Franse Revolutie* (Nijmegen, 2013).

Walter, Dierk, 'Reluctant reformers, observant disciples: the Prussian military reforms, 1807-1814', in: Roger Chickering & Stig Förster (red.), *War in an Age of Revolution, 1775-1815* (New York, 2010; herdr. 2013), 85-99.

Walters, John B., 'General William T. Sherman and total war', *The journal of Southern history* 14:4 (1948), 447-480.

Ward, Matthew C., 'The American militias: "the garnish of a table"?', in: Roger Chickering & Stig Förster (red.), *War in an Age of Revolution, 1775-1815* (New York, 2010; herdr. 2013), 159-175.
